

PET-debatten fortsætter

Den 22. september i år skrev Information om PET-kommissionen i sin leder: “at den offentlige debat om PET-kommissionens resultat har været omvendt proportional med de mange tusinde sider, som kommissionen fik nedskrevet på de mere end 10 år, den var nedsat”.

I modsætning til den brede offentlighed har Arbejderhistorie taget den lange offentlige rapport alvorligt, og skudt en længere debatserie i gang. Den fortsætter også i dette nummer. Dog med et genoptryk. Dette skyldes, at Knud Holt Niensens kommentar til rapporten i Arbejderhistorie Nr. 2/2010 var blevet trykt under den forkerte titel og med forkerte noter. Redaktionen beklager naturligvis denne fejl. Samtidig opfordrer den fortsat både overvågere, overvågede og historikere til at melde sig til orde i den fortsatte debat.

PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989

PET, de danske kommunister og østlig efterretningsvirksomhed

PET-kommissionens beretning bind 6

Af Knud Holt Nielsen, ph.d.

Medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti og danske borgere, som af Politiets Efterretningstjeneste blev betragtet som kommunistiske sympatisører, blev udsat for omfattende registrering og overvågning under den kolde krig. Det fremgår af PET-kommissionens

rapport om overvågningen af DKP under den kolde krig, som udkom i 2009 efter ti års ventetid. Den primære årsag var partiets tilknytning til Sovjetunionen og den kommunistiske verdensbevægelse.

Politiet havde mistet en stor del af kommunistmaterialet under krigen, men genoptog registreringen og overvågningen i stor stil efter påskekrisen i 1948, selv om ministeriet i 1947 i offentligheden erklærede, at der var forbud mod at registrere danske statsborgeres lovlige politiske virksomhed. Man mente ikke, at man kunne sondre mellem kommunister som var potentielt illoyale over for statsmagten, og dem der ville afvise det, og derfor var det med fuld velsignelse fra justitsministeriet, at PET iværksatte en bred registrering af alle kommunister. Som det hedder i rapporten:

“Således måtte hensynet til statens sikkerhed stå over hensynet til den enkelte borgers rettigheder, og alle kommunister burde registreres for, at myndighederne kunne holde dem væk fra sensitive stillinger.” (s. 245)

Stort set al kommunistisk virksomhed, uanset hvori denne bestod, blev i praksis betragtet som illegal eller potentielt illegal af PET. Misinformation af den danske offentlighed var allerede fra starten et kendetegn for efterretningstjenesten og justitsministeriet, såvel som krænkelser af borgerrettigheder og retssikkerhed.

I slutningen af halvtresserne fandtes detaljerede planer for interneringen af omkring 1000 ledende kommunister i det storkøbenhavnsmåske område i tilfælde af krigs- eller krisesituationer (side

226). Enkelte hjemmeværnsafdelinger var gået et skridt videre og søgte i de tidligere halvtesse-re, at lave "likvidationslister", men det var dog lokalt opståede fænomener, som ikke blev sanktioneret ovenfra (side 222).

Overvågningen omfattede ikke bare medlemmer af DKP, men også abonnenter på kommunistiske blade, borgere der skrev under som stillere for kommunisterne i forbindelse med valg, medlemmer af foreninger som af efterretningstjenesten blev betragtet som kommunistiske frontorganisationer, deltagere i offentlige møder arrangeret af kommunisterne, sympatisører, børn af kommunister der blev indkaldt til militæret, fredsaktivister mm. (s. 166) På den baggrund er det ikke overraskende, at antallet af danske borgere i hemmelige kartoteker ved starten af tresserne havde nået de 400.000.

Det kunne undertiden være et temmelig spinkelt grundlag, som førte til at borgere blev registreret i kartotekerne. Rapporten refererer eksempelvis, at en sønderjysk kranfører blev indberettet, "... fordi han var en dårlig betaler, provokerende i sin optræden, utilpasset, kværlant og 'har k. interesser'." (s. 81).

Registreringen af kommunister alene på baggrund af lovlig politisk virksomhed fortsatte ufortrødent efter regeringserklæringen i 1968, om end på et noget lavere niveau. Man registrerede eksempelvis ikke længere alle abonnenter på Land og Folk, men tillidsposter i DKP (og andre organisationer), medlemskab af en venskabsforening eller omtale i den kommunistiske presse kunne være rigeligt til at blive registreret i de arbejdskartoteker, som PET betjente sig af i 70'er-

ne og 80'erne. Rapporten citerer således en intern PET-orientering fra 1969 for, at registreringerne kunne og skulle opretholdes, "... således at man på denne måde – sagt rent ud – kan opretholde registreringen af så mange kommunister o.l. som muligt." (s. 278)

PETs meddelere

Ved siden af en flittig læsning (og ihærdige tolkninger) af forskellige åbne kilder, Land og Folk og anden offentlig tilgængelig information om danske kommunisters politiske virke, så havde PET igennem årene en lang række meddelere i og omkring DKP. Det omfattede tidligere medlemmer, som var blevet ekskluderet eller af andre årsager havde forladt partiet, medlemmer af andre organisationer som herigennem kom i kontakt med DKP og forskellige infiltratorer, som fodrede PET med oplysninger enten af ideologiske årsager eller mod betaling.

I årene før krigen havde PETs forløbere haft et nært samarbejde med Gestapo, med hvem man udvekslede oplysninger om kommunister, hvilket er velkendt fra andre undersøgelser og ikke mindst for læsere af Arbejderhistorie, så sent som i 1950 fremhævede medarbejderne i PET politiets masseanholdelser af danske kommunister for den tyske besættelsesmagt i 1941 som et rosværdigt eksempel til efterfølgelse (s. 44-45). På den baggrund er det ikke særlig overraskende, at efterretningstjenesten i årene efter krigen benyttede sig af tidligere Abwehr- og Gestapofolk til overvågning af danske kommunister. I det hele taget forekommer PET, når man læser rapporten, at have haft en forkærlighed for samarbejde med

personager med tilknytning det absolut yderste højre. Fra tidligere Abwehr- og Gestapofolk i slutningen af 40'erne til medlemmer af Frihedsalliancen og miljøet omkring Hans Hetler og Henning Jensen i 60'erne og 70'erne.

PETs meddelere – uanset om det var økonomiske eller politiske motiver der drev dem – havde med andre ord ingen interesse i at nedtone oplysninger om de danske kommunisters virke. Parret med efterretningstjenestens egne institutionaliserede fjendebilleder har det næppe tjent til at give et mere ædrueligt billede af dansk kommunisme. Når man gennemlæser rapporten kan man således iagttage, hvordan vrøvl, overdrivelser, løse påstande og rygter gennem årene tilflød PET i en lind strøm. Eksempelvis vakte det nogen moro for undertegnede anmelder, da en PET-kilde refereres for at trotskisternes ulovlige aktioner i tresserne skulle have udløst begejstring i DKP (side 244). På det tidspunkt var det sågar lykkedes en infiltrator fra det højreekstremistiske miljø omkring Hans Hetler og Henning Jensen at overtage posten som international sekretær i DKU. I hvilken udstrækning han også fungerede som kontakt til efterretningstjenesterne, ved vi dog ikke, for det omtales ikke kommissionsrapporten. Men undertegnede anmelder spekulerede under læsningen på, om hvor mange af de mere vilde og forvrøvlende påstande i tresserne, der refereres i kommissionsrapporten, som stammer fra den kant.

PET var i perioder også langt med planer om aflytning af DKP. Men bortset fra, at tjenesten lejlighedsvis fik båndet bl.a. møder i Landsforeningen Danmark-

Sovjetunionen, og firmaets velkendte aflytningsoperation mod Alfred Jensens lejlighed, så blev planerne om en egentlig rumaflytning af DKP i Dronningens Tværgade tilsyneladende aldrig en realitet. Så egentlig primære oplysninger har været begrænsede og det var eksempelvis først gennem sovjetiske afhoppere – tilsyneladende først og fremmest Gordijevski – at PET fik mere reelle oplysninger om eksempelvis DKPs samarbejde med Sovjetunionen andet end hvad man kunne læse sig til i den kommunistiske presse og andre åbne kilder.

Jagten på illegale kommunister

PET var tilsyneladende overbevist om, at DKP under den kolde krig havde et illegalt partiapparat i lighed med aktiviteterne under Komintern-perioden. Men på trods af en ihærdig indsats lykkedes det aldrig at komme i nærheden af at påvise eksistensen af et sådant. PET-kommissionen viderefører PETs egne gisninger forholdsvis ukritisk, men kommissionen føjer ingen væsentlige nye oplysninger eller nye kilder til. Som læser sidder man da også tilbage med en fornemmelse af, at enten så var PET usædvanligt dårlige til deres arbejde, eller også brugte tje-nesten flere årtier på at jage et fantom. Dermed ikke sagt, at der ikke var medlemmer af DKP, som eksempelvis har transporteret østtysk propagandamateriale til vesttyskland, hvilket refereres i rapporten, der dog ikke forholder sig til om det så har været i strid med dansk lovgivning. Der har også været partimedlemmer, som ikke var åbne om deres partimedlemskab eksempelvis i perioder med konflikter inden for

bredere organisationer, hvor kommunisterne søgte at spille en rolle. Det være sig fredsorganisationer, faglige organisationer, solidaritetsorganisationer eller elev- og studenterorganisationer. Det er dog et forhold, man også kender fra andre politiske grupperinger.¹ Det er der ikke noget nyt i for forskere med kendskab til kommunisternes og den øvrige venstrefløjs gøren og laden i perioden. Og derfra og så til, hvad man kan betegne som et egentligt illegalt partiapparat i stil med wollweber-organisationen i 30'erne, er unægtelig langt.

I årene efter krigen var efterretningstjenesten ligeledes på jagt efter bevæbnede kommunistiske grupper. Det nærmeste, man nogensinde kom en underbygning af forestillingerne, er den velkendte rapport fra 1948, hvor DKP angiveligt på et centralkomite-møde havde nedsat et udvalg, der skulle tilrettelægge sabotage i Danmark under en evt. amerikansk eller engelsk besættelse. En rapport som bl.a. Kurt Jacobsen og Morten Thing har peget på sandsynligvis er en fabrikation, muligvis kogt sammen af kredse omkring firmaet, FE og AIC. Vi ved imidlertid i dag fra Herbert Pundiks erindringer, at en væsentlig del af de våben som ikke mindst kommunistiske modstandsgrupper lå inde med efter krigen, blev indsamlet i 1948 af Herbert Pundik og David Israel og smuglet til væbnede jødiske grupper i forbindelse med Israels dannelse. Mellemanden var Richard Jensen. Ikke ligefrem en opførelse man forventer af et parti, der står foran at bevæbne sig. PET-kommissionen har ikke inddraget Pundiks oplysninger, selv om det er 5 år siden de blev offentligt kendt, hvilket er et besynder-

ligt fravalg, eftersom det mildt sagt er væsentligt set i forhold til rapportens sigte. Ikke mindst i betragtning af at i hvert fald en af de danske efterretningstjenester ifølge Pundik var fuldt ud klar over trafikken med regulær ud-smugling af kommunistiske våben fra Danmark til Israel.² Det kunne være forklaringen på de "ukendte og mystiske" mandspersoner, som omtals i rapporten i 1948 ifølge flere politikredse havde henvendt sig til tidligere modstandsfolk med henblik på at få udleveret deres våben (side 96).

PET fortsatte ikke desto mindre en ihærdig jagt på bevæbnede kommunister op igennem 50'erne uden nogle afsløringer, ligesom man heller ikke fandt nogle eksempler på kommunistisk inspireret sabotage i Danmark. Til gengæld fandt man i jagten på kommunisterne en del bevæbnede anti-kommunistiske grupper, men eftersom grupperne angiveligt havde "velsignelse fra allerhøjeste sted", valgte man at ignorere disse grupper trods mistanke om ulovlige våbenlagre og spionage til fordel for fremmede magter (s. 101). Unægtelig en bemærkelsesværdig opfattelse fra denne særlige gren af politiet at undlade at skride ind overfor private bevæbnede grupper i Danmark. Ikke mindst i lyset af den højreterrorisme som senere udfoldede sig i flere vestlige lande under den kolde krig parallelt med den oftere eksponerede venstreterrorisme (i Frankrig, Italien og Ulster/Nordirland for nu blot at nævne et par eksempler). Som læser sidder man således tilbage med et indtryk af efterretningstjenesten som et stærkt politisk politi i Danmark.

Øjensynligt opererede PET til-

med ud fra en endog meget bred definition af bevæbnede kommunister. For undertegnede anmelder vakte det således nogen forbløffelse, at PET i 1980'erne i ramme alvor øjensynligt mente, at DKPs ordensværn ved demonstrationer – de ofte bredmavede fagforeningsfolk med røde armbind til tidens fredsdemonstrationer der guidede demonstranter igennem trafikken – var at betragte som “paramilitære” og den potentielle begyndelse til en 5. kolonne (side 332).

Den omfattende økonomiske støtte fra Moskva til DKP er ubestrideligt en af de væsentlige illegale sider af DKPs virksomhed. Den økonomiske støtte er dog også en gammel nyhed for historikere, det er 15 år siden, at Arbejderhistorie bragte den første artikel om omfanget af denne.³ PET formåede aldrig at bevise den økonomiske støtte eller kortlægge omfanget af denne under den kolde krig. Først med Gordijevskis afhopning fik man et mere dækkende billede af de økonomiske transaktioner. Rapporten føjer ikke noget nyt til den viden, vi allerede har om de økonomiske transaktioner. Det er til gengæld et af de få steder, hvor den uafhængige forskning sættes i spil i forhold til oplysninger i PETs arkiver og rapporten må da også konkludere, at “PET’s viden om den økonomiske støtte til DKP [må] betegnes som særdeles ufuldstændig...” (citeret fra s. 176, se også side 241-242 og 333-334).

Misinformation af offentligheden

Misinformation af offentligheden, folketinget og sågar de ansvarlige ministerier var ligeledes et kendetegn ved PETs virksomhed under den kolde krig. Un-

dertiden kom det til helt vilde påstande. I PET-kommissionens rapport hedder det eksempelvis om en redegørelse fra 1950:

“I en redegørelse til justitsministeriet i 1950 tegnede REA [PETs forløber] et dystert billede af DKP’s undergravende aktivitet: Efter kuppet i Prag havde partiet reorganiseret dets efterretningsvirksomhed og kampgrupper, en del medlemmer var i besiddelse af lærebøger i gadekampe, kommunisterne overvågede modtagelsen af våbenleverancer fra USA, der var konstateret infiltration i en lang række samfundsvigtige institutioner (hjemmeværnet, skytteforeninger, statsadministrationen, kommunerne, DSB, P&T, visse direktorater, gas-, vand- og elektricitetsværkerne), og visse ledende kommunister videregav oplysninger om danske forhold til østlige legationer.” (s. 105)

Ud over hvad vi ved i dag om kommunisternes faktiske aktiviteter under kolde krig, så var der, så vidt kan bedømmes ud fra de oplysninger som refereres i PET-kommissionens rapport, end ikke i PETs egne oplysninger belæg for et så drakonisk billede. Om det betød at tjenesten afgav et bevidst fortegnet billede af kommunisternes aktiviteter, kan dog ikke siges. Men efter læsning af rapporten sidder man tilbage med indtrykket af politiske efterretningstjenester, som i en vis udstrækning fabrikerede historier for at skabe tilslutning til stærkere tiltag mod kommunisterne (se også side 99).

PET gik også i 50'erne direkte ind og søgte at få myndighederne til at obstruere internationale møder i Danmark, hvis der blandt deltagerne var fremtræ-

dende danske kommunister (s. 210). Det var ikke begrundet i spionage, men i at deltagerne eksempelvis kritiserede NATO eller krigen i Korea. PET skulle formelt stå vagt om demokratiet, men var ikke ligefrem de store mønsterdemokrater selv. Det skal dog siges, at det tilsyneladende var NATO der pressede på for dette.

Spionage-aktivitet og DKP

Ideologisk sympati spillede en væsentlig rolle for hvervning af agenter under den kolde krig. Det kan man med en vis underdrivelse nok karakterisere som en gammel nyhed. At der var danske borgere, som med den motivation under den kolde krig bedrev agentvirksomhed for østblokken, er ikke ligefrem overraskende – og set i lyset af velkendte spionsager som eksempelvis Runa-sagen i 50'erne og senere Lenz-sagen er det absolut ikke nogen nyhed at danskere med kommunistiske sympatier bedrev spionage for østblokken. Det interessante i sammenhæng med overvågningen af DKP er imidlertid, i hvilken udstrækning *partiet* i givet fald var involveret i den side af den kolde krig.

Rapporten refererer PET for, at medlemmer af DKP’s ledelse i årene umiddelbart efter krigen havde videregivet oplysninger om militære installationer til den sovjetiske legation. Bl.a. skulle ledelsen af DKP i 1947 øjensynligt ligge inde med oplysninger om lyttestationer på Møn, Lolland og Falster drevet i fællesskab af de danske og svenske militære efterretningstjenester. Oplysningerne stammede fra Vena-projektet, men tilflød først PET fra briterne i 1974. Da PET forsøgte at be- eller afkræfte oplysningerne måtte man imidler-

tid konstatere, at der ikke havde været stationer på Møn og Lolland (s. 54). Det lyder umiddelbart som om det muligvis var rygter, som i en eller anden form var blevet videregivet.

Ifølge påstande, som den danske militære efterretningstjeneste videregav til PET i 1951 fra en kilde, der ikke identificeres nærmere, skulle DKP i 1947 også have foretaget en registrering af hele den danske befolkning for russerne. Tusindvis af femmands grupper af danske kommunister skulle således have registreret borgerne i områder med fuld generalia, oplysninger om venner og slægtninge, politisk overbevisning, indstilling til kommunismen mm. Man kan ikke konstatere andet, end at det lyder som mildt sagt bemærkelsesværdige oplysninger, men ikke desto mindre blev kilden betegnet som "sædvanligvis pålidelig" (s. 57-58). Som læser underer man sig dog ikke desto mindre over, at PET-kommissionen ikke har taget større forbehold over for PET-materialet, når de er blevet præsenteret for påstande af denne karakter. Eller i det mindste forsøger på at verificere disse via andre kilder. Tusindvis af danske kommunister kan altså næppe rende rundt og stemme dørklokker uden at det sætter sig spor mange steder (og så ser vi i øvrigt bort fra de enorme ressourcer det ville kræve).

I 50'erne og 60'erne var det dog tydeligt, at militære oplysninger vedrørende Danmark ikke stammede fra danske kilder men primært fra kilder i Vesttyskland, som PET-kommissionens rapport skriver med henvisning til Thomas Wegeners Friis ph.d. afhandling om den østtyske militære spionage mod Danmark. (side 183). Sovjetunionen havde

dog tilsyneladende en agent *Molodoj* i hjemmeværnets kontraetterretningssektion, som også skulle være i kontakt med politiet om de danske efterretningstjenester. Ifølge bind 7 af PET-kommissionens beretning var han dog tilsyneladende drevet mere af økonomiske motiver end ideologiske, og var så vidt det kan bedømmes ud fra hvad der står i rapporten aldrig medlem af DKP, men derimod blot en dansk statsborger som var født i Rusland, hvorfor det fremstår lidt misvisende, at han dukker op i en rapport, som handler om PETs overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti.

Der var blandt medarbejdere i PET – i hvert fald i 50'erne – en forestilling om, at de østeuropæiske efterretningstjenester rekrutterede deres spioner på grundlag af de lokale kommunistpartiers medlemskartotek (side 168) og i hvert fald var alle kommunister rede til at bedrive sabotage og spionage mod Danmark (side 236). Som hovedregel havde de østeuropæiske efterretningstjenester imidlertid forbud mod at bruge organiserede kommunister som agenter og så vidt kan bedømmes på baggrund af rapporten, så blev dette forbud generelt efterfulgt. DKPs centralkomite skulle ligeledes have pålagt medlemmerne ikke at blive involveret i nogen form for spionage (side 183). Dermed dog ikke sagt, at der ikke var undtagelser. Gordijevski, som blev en hovedkilde for PET i 70'erne og 80'erne, pegede på, at KGB havde forbud mod at hverve agenter i DKP, og at man heller ikke anvendte DKP til at indhente operative oplysninger. Det samme gjaldt for GRU. Men de østlige efterretningstjenester benyttede dog ikke-hvervede kontakter,

herunder partimedlemmer, til at skaffe oplysninger fra åbne kilder. Så forestillingen om at man gennem overvågning af DKP kunne afsløre spionage og agenter må siges at være noget af en blindgyde.

Der er dog to eksempler fra 1970'erne på, at formanden for DKP blev kontaktet med henblik på at komme med forslag til personer, som kunne arbejde som særlige agenter for Sovjetunionen. I det ene tilfælde var det Knud Jespersen, som blev kontaktet i 1971, og i det andet tilfælde var det Jørgen Jensen som blev kontaktet i 1979. Oplysningerne er ikke nye, de stammer fra Gordijevski og Mithrokin-arkivet og blev offentliggjort for flere år siden. Det vides imidlertid ikke, om der kom nogen rekruttering af agenter ud af henvendelserne, og kommissionsrapporten gør os ikke kloge på dette (s. 314-317).

Ifølge rapporten skulle en kilde dog have oplyst om, at den polske efterretningstjeneste sidst i 60'erne havde en forestilling om, at tidligere modstandsfolk i en krigssituation skulle give husly til nedkastede sabotagegrupper mm. Men som med mange andre oplysninger i rapporten, har man som læser ingen mulighed for at vurdere validiteten af disse oplysninger og tilsyneladende lykkedes det aldrig polakkerne at hverve nogle tidligere modstandsfolk (side 261-263).

Alt imens efterretningstjenesten gennemførte omfattende registrering og overvågning af danske kommunister og flittigt infiltrerede eksempelvis vennskabsforeningerne, var den egentlige kontraspionage overfor østeuropæisk efterretningsevne i Danmark til gengæld temmelig mangelfuld. Det er i

hvert fald det indtryk man sidder tilbage med efter at have læst rapporten. Der var ikke nogen særlig effektiv overvågning af den sovjetiske ambassade og der var kun afsat meget begrænset personale til at overvåge østlige efterretningsofficerers aktiviteter og deres danske kontakter (se eksempelvis side 180 og side 252). Så sent som i 1987 beklagede de ansvarlige for overvågningen af DDRs efterretningsevirsomhed i Danmark sig over, at det ofte ikke var muligt at få iværksat den nødvendige overvågning af de mistænkte østtyske efterretningsfolk (side 319).

Tjenestens øvrige forsøg ud i kontraspionage fremstår heller ikke altid lige heldige. Et forsøg fra PETs side i 1970 på at få 8 unge danskere til at fungere som dobbeltagenter overfor østtyskerne blev en gedigen fiasko, da det lykkes hovedparten eftertrykkeligt at kompromittere sig selv i DDR. Tjenesten sendte yderligere kilder af sted til Østersøugerne, som selv fandt på oplysninger mm. Og endelig var der så eksempelvis den velkendte sag med Julia Szabad (s. 200-201). Det var først i kraft af KGB-afhoppere sidst i 70'erne, at PET begyndte få et billede af eksempelvis KGB's faktiske spionageaktiviteter i Danmark, men de fleste agenter blev tilsyneladende først afsløret efter murens fald efter rapporten at dømmes. I en vis udstrækning som følge af hvad der for læseren mest ligner regulær inkompetence fra PETs side.⁴

Mangelfuld forståelse af politisk protestaktivitet

Et kendetegn ved PETs virksomhed er, at tjenesten igennem hele den kolde krig demonstrerede en meget ringe forståelse af dynamikkerne bag politiske protest-

bevægelser, strejker og lignende. Man opererede tilsyneladende ud fra en lidt forsimplet verdensopfattelse, hvor eksempelvis strejker blev set i en art "konspirationsteorisk" lys, snarere end ud fra sociale dynamikker, strukturelle forandringsprocesser eller problemer på arbejdsmarkedet (se eks. 237-238, s. 275 og s. 283). PET syntes således ude af stand til at forstå, at faktiske forhold på det danske arbejdsmarked eller inden for eksempelvis uddannelsessystemet kunne føre til protester, strejker og anden utilfredshed.

Tilsyneladende havde man en forestilling om, at kommunister bare kunne dirigere rundt med bredere grupper i befolkningen, som det nu passede dem. Det er således symptomatisk, at DKPs faglige virke konsekvent betegnes som "infiltration". For undertegnede anmelder var det endvidere påfaldende, at det øjensynligt var en fuldstændig fremmed tanke for PET, at når unge i 70'erne i titusindvis demonstrerede for mere i SU, så var det nok først og fremmest udtryk for problemer i uddannelsessystemet og almen interessevaretagelse snarere end en art kommunistisk komplot (s. 284). Som påvist inden for forskningens (bl.a. af undertegnede), så skyldtes kommunisternes position inden for lærlingebevægelsen og elev- og studenterbevægelsen i 70'erne deres evne for at formulere den politiske linie og de krav og aktiviteter, som der kunne dannes konsensus omkring inden for bevægelserne. Det var elev-, studenter- og lærlingebevægelserne, som blev dynamoen i DKU's udvikling i 70'erne, og ungdomsforbundet blev i sidste ende indfanget af bevægelsernes egenlogik.

PETs forestillingsverden smitter i en vis grad af på rapporten. Det er eksempelvis symptomatisk, så mange gange ordet "infiltration" optræder, når der skrives om kommunisters politiske praksis i fagbevægelsen, i EF-modstanden eller for den sags skyld i lærlingebevægelsen og elev- og studenterbevægelsen.

PET havde tilsyneladende en mangelfuld forståelse af logikkerne i de miljøer man overvågede, ligesom tjenesten havde vanskeligt ved at forstå de forandringer som skete inden for den kommunistiske verdensbevægelse efter Stalins død. Ud fra det billede der tegnes i rapporten, arbejdede PET tilsyneladende til det sidste ud fra en forestilling om, at den kommunistiske verdensbevægelse fungerede ligesom i Komintern-tiden. F.eks. var man overbevist om de internationale organisationer som Demokratisk Ungdoms Verdensforbund m.fl. fungerede i overensstemmelse med principperne om demokratisk centralisme. Hvilket ganske enkelt ikke er korrekt (s. 205). Andre gange sidder man tilbage med påvisninger fra PETs side, som fremtræder direkte idiotiske. Eksempelvis udfoldede efterretningstjenesten en omfattende overvågningsvirksomhed overfor venskabsforeningerne – og bandede sågar møder i disse og aflyttede deres telefoner (s. 298-299). På den baggrund kunne tjenesten påvise, at eksempelvis den sovjetiske ambassade havde tætte bånd til landsforeningen Danmark-Sovjetunionen. Man kan tørt konstatere, at alt andet da også ville have været særdeles overraskende. Nogen illegal virksomhed blev tilsyneladende ikke afsløret gennem PETs ihærdige indsats, om end flere af funktionærerne blev

aflønnet direkte fra den sovjetiske ambassade, hvilket dog øjensynligt først kom til PETs kendskab i 1990 (side 336).

Kildematerialets udsagnskraft og begrænsninger

Rapporten erklærede formål er *både* at give et billede af i hvilket omfang PET overvågede og registrerede danske kommunister under den kolde krig og af karakteren af DKPs kontakter til "moderpartiet" i Sovjetunionen (side 14). Allerede i ordvalget ligger der selvsagt allerede en klar positionering inden for forskningsfeltet – og en afledt af forståelse af dansk og international kommunisme som et politisk fænomen. Rapporten nævner to yderligere mål, 1) at bidrage til vores viden om de danske kommunisters virksomhed under den kolde krig, og 2) at bidrage til den debat som er foregået siden afslutningen af den kolde krig om kommunisters og sympatisørers virksomhed til fordel for de kommunistiske regimer i Øst-europa (side 16).

Rapporten giver et indtryk af PETs virksomhed, om end der efter undertegnede anmelders opfattelse føjes overraskende lidt nyt til den viden som vi allerede besidder, men de to sidste mål indfries ikke. Det skyldes i høj grad en manglende triangulering i form af uforståelige fravalg af tilgængeligt kildemateriale og en manglende inddragelse af den eksisterende forskning i forhold til PETs materiale.

Man har i rapporten stort set fravalgt kommunisternes egne arkiver – både DKPs og DKUs – såvel som arkiverne fra alle de organisationer, hvor kommunisterne spillede en central rolle og som derfor var udsat for overvågning af efterretningstjene-

sten. Det være sig frontorganisationer, venskabsforeninger, fredsorganisationer, solidaritetsorganisationer, faglige organisationer eller for den sags skyld elev-, studenter- og lærlingeorganisationer.

Begrundelsen fra kommissionens side er, at man mener at arkiverne ikke indeholder materiale, "... der kan belyse partiets eventuelle involvering i såkaldte "illegale" aktiviteter, dvs. infiltration, spionage, fortrolige direktiver og økonomiske tilskud fra østblokken og overvejelser og planer for partiets optræden i en fremtidig krise- eller krigssituation." (s. 15)

Det er givetvis rigtigt, at man eksempelvis næppe vil finde det store materiale om spiongevirksomhed i DKPs arkiv o.lign. Selvsagt forstærket af det forhold, at de østeuropæiske efterretningstjenester i lange perioder havde forbud mod anvende partimedlemmer som agenter (som nævnt ovenfor).

Ser man imidlertid på, hvad efterretningstjenesten ifølge rapporten opfattede som suspækt, illegalt, potentiel illegalt eller infiltrationsvirksomhed, så omfatter det imidlertid også ting som skolingsvirksomheden i DKP og DKU, engagementet i fredsbevægelser, solidaritetsorganisationer og EF-modstanden, indsatsen i venskabsforeningerne, arbejdet i internationale organisationer som eksempelvis WFDY, DKUs arbejde blandt de værnepligtige, indsatsen i fagbevægelsen, i lærlingebevægelsen og i elev- og studenterbevægelsen. Alle disse ting findes der jo mængder af materiale om i arkiverne. Man har stort set heller ikke inddraget noget østeuropæisk kildemateriale. Især undrer det undertegnede, at man ik-

ke har inddraget polsk og tjekisk materiale, nu man har haft muligheden. Endnu mere uforståeligt er det, at kommissionen fuldstændigt har fravalgt at tale med tidligere medlemmer af DKP, DKU eller Komm.S, selv om kommissionen her ville have haft mulighed for at spørge ind til forhold vedrørende DKPs og DKUs virksomhed.

Uden at jeg nok engang skal tærse langhalm på forholdet mellem sekundære og primære kilder,⁵ så er PETs arkiv naturligvis en primær kilde til PETs virksomhed, men set i forhold til kommunisterne, så er det – bortset fra de oplysninger man fik fra eks. en dobbeltagent som Gordijevski – på et meget langt stræk at betegne som sekundært materiale. Og set ud fra karakteren af en række af PETs informanter et endog meget problematisk sekundært materiale, som det kan undre, at man ikke har taget flere forbehold overfor (se i øvrigt afsnittet ovenfor om PETs meddelere).

Forfatteren inddrager en del af den eksisterende litteratur om DKP, eksempelvis standardværkerne af Kurt Jacobsen, Morten Thing m.fl., Steen Bille Larsens gamle bog fra 1977 om *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975*, ligesom der er blevet gjort brug af artikler fra Arbejderhistorie, specialer af Chris Holmsted Larsen og Jesper Jørgensen samt ph.d. afhandlinger af bl.a. Thomas Wegener Friis, Jørgen Grønvald Laustsen samt undertegnede forfatter af denne anmeldelse.⁶ Man sidder ikke desto mindre tilbage som kritisk læser med et billede af, at nok inddrages den eksisterende danske litteratur men det sker lidt sporadisk, og man sætter stort set ikke PET-materialet i spil

overfor denne eller vurderer validiteten af dette i forhold til oplysninger fra forskningslitteraturen.

De langvarige skolingsoophold

Resultatet af rapportens fravalg af primært kildemateriale og brugen af den eksisterende litteratur bliver selvsagt, at det bliver umuligt at vurdere kvaliteten af PETs arbejde – forstået som i hvor høj dette faktisk afspejlede den faktiske kommunistiske virkelighed – ligesom man ikke får noget dækkende billede af kommunisternes faktiske virksomhed – legal som illegal – endside sorteret i den mængde af overdrevninger, rygter, vrøvl og løse påstande, der tilsyneladende i en lind strøm *også* tilflød PET igennem årene.

Tværtimod vender man det undertiden nærmest på hovedet. PETs gætterier baseret på sekundære kilder tillægges større vægt end regulær forskningsbaseret litteratur baseret på en bred vifte af eksisterende kildemateriale. Det sprang eksempelvis undertegnede anmelder i øjnene i afsnittet om skolingsvirksomheden i Østeuropa, da det er noget jeg selv har beskæftiget mig indgående med.

Vi ved i dag stort set hvem (i hvert fald fra DKU og Komm.S.), der deltog i de langvarige oophold. Det er afdækket, hvor de var placeret før og efter deres skolingsoophold. Vi ved, hvad de blev undervist i, og hvad sigtet var med undervisningen. Vi ved, hvordan udvælgelsen af deltagerne fandt sted og meget mere end PET i deres vildeste fantasi kunne forestille sig at vide i samtiden. Men i rapporten vendes det hele på hovedet, så PETs mangelfulde sekundære materia-

le på det nærmeste tillægges større udsagnskraft end regulær forskning baseret på primære kilder. Eksempelvis skriver forfatteren på side 307, efter at have refereret, at formålet med skoling var styrkelse af DKUs organisatoriske indsats (med henvisning til undertegnede anmelders afhandling):

“Det [altså forskningsresultaterne, red.] bekræftes delvis af en analyse PET foretog i 1961 af de 71 danskere, der siden 1957 havde været på skolingsoophold i Moskva. (...) PET bemærkede, at der fandtes en undtagelse fra dette billede. Ni kommunister havde i 1959-60 været på etårigt skolingsoophold i DDR. Efter hjemkomsten havde ingen af dem intensiveret deres politiske arbejde, og flere var flyttet. Det fik PET til at gætte på, at formålet med opholdet i DDR havde “haft andet sigte end almindelig politisk skoling”, selvom tjenesten på den anden side på den anden side ikke havde nogen klare indikationer på, at de pågældende skulle være involveret i former for illegal virksomhed.” (side 307)

Ud over det besynderlige i, at man i citatet tillægger efterretningsmateriale baseret på et mangelfuldt materiale større udsagnskraft end regulær forskning baseret på primære kilder, så er der nok en mere nærliggende forklaring. Som det omtales i min afhandling (beklager at måtte henvise til den igen), så skubbede DKP's partisekretariat i januar 1960 den hidtidige ledelse af DKU til side og dikterede at Paul Emanuel, som ellers havde forladt ungdomsarbejdet, skulle indsættes som ny forbundsformand. Det betød bl.a., at DKUs

kursister i udlandet 1959-60 for manges vedkommende pludselig var på den tabende side i en intern magtkamp, det gjaldt f.eks. kursisterne i Moskva samme år, og da de kom hjem så blev de af samme årsag ikke indsat på ledende organisatoriske poster, som ellers var det sædvanlige. En samtale med tidligere ledelsesmedlemmer, en granskning af arkiverne (i Danmark såvel som i DDR) eller en forespørgsel til de faghistorikere som har igennem mange år har arbejdet med dansk kommunismes historie kunne ellers hurtigt have nuanceret billedet i stedet for den nuværende underlige antydning af, at det godt kan være, at der ikke var synlige beviser på træning i illegalitet – men det var der sgu nok alligevel.

Et andet eksempel som faldt undertegnede i øjnene er på side 306-307, hvor rapporten refererer fra PET:

“Det udelukker dog ikke, at de sovjetiske og østtyske tjenester kan have benyttet kurserne til at udføre talentspejdning. Udenlandske tjenester identificerede enkelte af de sovjetiske lærere på partiskolen og en sprogskole som KGB-officerer, og man gættede på, at de havde til opgave at finde egnede hvervningsemner blandt de udenlandske ungkommunister (...). Ifølge en deltager på et sprogkursus foretog østtyskerne rutinemæssige bedømmelser af deltagerens kundskabsmæssige og politiske evner. I sommeren 1982 deltog 26 DKU'ere og 50 Komm.S'ere i et kursus på Bezirksparteischule i Leipzig. Ifølge PET's oplysninger var formålet at finde emner til en videre skoling på Den Centrale Partiskole i Moskva. Overvågningen kan altså både have

haft ideologiske og efterretningsmæssige formål” (citeret fra side 307)

Nu kræver det ikke andet end et minimumskendskab til DKU, før man kan konstatere, at det, som der her er tale om, tilsyneladende er et regulært sommerkursus. Vi ved, hvad indholdet af og formålet med disse sommerkurser var, ligesom der findes et omfattende materiale vedrørende DKU's kursusvirksomhed og indholdet af denne i DKU's arkiv. Der findes så vidt kan bedømmes ikke et eneste eksempel på, at østblokken efter 1960 udvalgte kursister til de *langvarige* skolingsophold. Tværtimod var der en lang intern indstillingsproces inden for DKU, hvor overvejelserne detaljeret kan følges. Selvfølgelig kunne PET med deres begrænsede indsigt i de faktiske forhold inden for kommunistpartiet og dets ungdoms- og studenterorganisationer ikke følge denne. Men det kan vi i dag. Lige som vi har adgang til omfattende arkiver i den tidligere østblok.

Nu ville det være stærkt usandsynligt, hvis ikke østeuropæiske efterretningstjenester havde sonderet terrænet for mulige talenter, når unge danskere var på ophold i Sovjetunionen eller Folkedemokratierne. Men de langvarige skolingsophold må siges at være noget nær det mest idiotiske sted at foretage rekruttering til illegalt arbejde. Deltagerne var alle ledende kommunister, der var velkendte og eksponerede som kommunister i Danmark, og formålet med skoling var at skabe loyalitet over for “den virkeliggjorte socialisme” og den kommunistiske verdensbevægelse. Naturligvis har de forskellige efterretningstjenester

i Sovjetunionen og folkedemokratierne også været bevidst om, at deres vestlige modstykker havde kursisterne under observation. Der var i hvert fald en udbredt nervøsitet for infiltration. Eksempelvis blev en dansk kursist på Komsomolskolen smidt hjem i 1966, fordi han var født i USA og derfor havde amerikansk statsborgerskab.

Derimod virker rekruttering mere oplagt på eksempelvis de arbejdslejre i Bulgarien, Polen og DDR, som danske DKU'ere deltog på i tresserne. Der var ofte kun et par danske deltagere af sted, det hele foregik under mere uformelle former og de danske deltagere havde sjældent centrale ledelsesposter i DKU. Der er i hvert fald deltagere, som efter hjemkomsten efter forholdsvis kort tid forsvinder ud af DKP og DKU-sammenhænge. Det virker besynderligt, hvis ikke PET har været opmærksom på dette i samtiden. Det betyder selvsagt ikke, at der nødvendigvis er noget suspent i dette. Men en nøjere granskning i østtyske, polske og bulgarske arkiver ville have været oplagt, når man nu for en gangs skyld har haft ressourcerne til rådighed.

Sammenfattende om PET-kommissionens rapport om overvågningen af DKP

I lyset af at PET-kommissionen har brugt mere end 70 mio. på sin undersøgelse – et uhørt højt beløb i historikerkredse svarende til omkring 50 ph.d.'ere eller post doc'ere eller mere end 100 forskningsårsværk – og haft enestående ressourcer til deres rådighed, så kan man med rimelighed også stille krav til kvaliteten af resultatet.

PET-kommissionens rapport

om PETs overvågning af DKP refererer kildemateriale, som uafhængige forskere ikke har haft mulighed for at få adgang til, og man kan danne sig et billede af de forestillinger, som styrede den danske efterretningsvirksomhed. I denne forstand har rapporten en værdi. Men som historisk værk må man sige, at den er behæftet med problemer.

For det første det ensidige kildevalg og den manglende triangulering og der savnes en mere grundlæggende kildekritisk vurdering af udsagnskraften og begrænsningerne i PETs materiale, som efter at dømme ud fra rapporten på lange stræk er fyldt med tvivlsomme kilder og andenhåndsberetninger tilsat ideologisk fantasi. Vi får med andre ord et billede af PETs billede af DKP, men vi bliver ikke væsentlig klogere på, i hvilken grad dette billede afspejler den faktiske virkelighed. Det bastante fravalg af kilder fra de overvågede miljøer – det være sig skriftligt materiale eller senere samtaler med tidligere kommunister – gør at rapporten ender med blot at foretage en vurdering af PETs synspunkter, næsten udelukkende på baggrund af PETs eget materiale.

For det andet savner man som læser mere tilbunds gående tematiske analyser, som går på tværs af den kronologiske fortælling, rapporten er bygget op som. Det ville også have luget ud i gentagelserne. Med fordel kunne man også have haft en teoretisk tilgang til analysen af materialet. Man savner eksempelvis elementer fra organisationsteori og eksempelvis en refleksion over hvad organisationslogikker, (organisations)politiske dagsordner og institutionaliserede fjendebilleder betyder for en instans som

PET igennem mere end fire årti-ers overvågningsvirksomhed.

PET-kommissionens rapport om DKP er dog af klart bedre kvalitet end de tilsvarende afsnit i rapporten om Danmark under den kolde krig, som DIIS-kommissionen præsenterede for nogle år siden.⁷

Med andre ord. Rapporten har klart en værdi og bør læses, men som læser skal man ikke desto mindre være opmærksom på, at der også er alvorlige svagheder i PET-kommissionens fremstilling.

Sidetal i teksten henviser til "PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989. Pet, de danske kommunister og østlig efterretningsvirksomhed." PET-kommissionens beretning bind 6. Forfatter: Regin Schmidt, 362 sider, ISBN: 89-91851-65-3 (internet).

Noter

1. Eksempelvis kan det nævnes som et kuriøst eksempel, at det i 1984 lykkedes de unge konservative at snappe næstformandsposten i skoleelevernes LOE i efteråret 1984 med en manøvre af den art
2. Herbert Pundik har skrevet om trafikken med at indsamle og udsmugle våben fra danske modstandsfolk til væbnede jødiske grupper i Palæstina i Herbert Pundik: *Det er ikke nok at overleve*; Gyldendal 2005 side 200-205
3. Morten Thing: *Kommunisternes Kapital* i Arbejderhistorie 3/1995
4. Se eksempelvis beskrivelsen af forløbet omkring den såkaldte "Kholm-gruppe" side 256-260, der dog tilsyneladende ikke omfattede medlemmer af DKP og i øvrigt blev anført af en amerikansk statsborger, hvilket gør det lidt besynderligt, at den skal omtales i en rapport om overvågningen af DKP
5. Se bl.a. min kritik af DIIS-un-

dersøgelsens håndtering af forholdet mellem sekundære og primære kilder i Arbejderhistorie 2-3/2006: *Danmark under den kolde krig. Fagligt sjusk om venstrefløj og protestbevægelser i Danmark*, samt Arbejderhistorie 4/2006: *Danmark under den kolde krig. Replik til Rasmus Mariager*

6. Jeg blev faktisk personligt kontaktet af rapportens forfatter 8 måneder før mit forsvar, om ikke jeg ville sende min upublicerede afhandling til ham, hvilket jeg selvfølgelig gjorde

7. Se kritikken af denne i Arbejderhistorie 2-3/2006: *Danmark under den kolde krig. Fagligt sjusk om venstrefløj og protestbevægelser i Danmark*, samt Arbejderhistorie 4/2006: *Danmark under den kolde krig. Replik til Rasmus Mariager*